

TURK VA O'ZBEK TILLARINING QIYOSIY LINGVISTIK TAHLILI: FONETIK, GRAMMATIK VA LEKSIK O'XSHASHLIKLAR VA FARQLAR

Sabirova Dilnoza Ulug'bekovna

Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti talabasi

Email: sabirovadilnoza2005@gmail.com

Telefon: +998 (94) 088 55 24

Annotatsiya: Ushbu maqolada turk va o'zbek tillarining fonetik, grammatik va leksik xususiyatlari qiyosiy lingvistik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari ushbu tillarning umumiy turkiy ildizga ega ekanligini, biroq tarixiy rivojlanish jarayonida turli yo'nalishlarda mustaqil evolyutsiya qilganini ko'rsatadi. Ayniqsa, grammatik tizimda o'xshashliklar nisbatan barqaror saqlangan bo'lsa, leksik qatlamda sezilarli o'zgarishlar yuz bergani aniqlanadi. Shuningdek, fonetik o'zgarishlar so'zlarning shakllanish jarayonida muhim rol o'ynaganligi misollar orqali asoslanadi. Tadqiqot natijalari turkiy tillarni qiyosiy o'rganish, shuningdek, til o'qitish metodikasini takomillashtirish uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: turk tili, o'zbek tili, turkiy tillar, o'xshashlik, farqlar, grammatika, leksika, fonetika

Tadqiqot metodologiyasi va ilmiy yangilik

Ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligi turk va o'zbek tillarini faqat statik qiyosiy birliklar sifatida emas, balki tarixiy rivojlanish jarayonida shakllanadigan tizimli lingvistik model sifatida tahlil qilishda namoyon bo'ladi. Ushbu tadqiqotda yondashuv sifatida bu ikki til o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar uch qatlamli strukturaviy model asosida izohlandi:

- Fonetik qatlam – vaqt o'tishi bilan muntazam tovush o'zgarishlariga uchraydigan dinamik tizim;

- Grammatik qatlam – agglutinativ tuzilishga asoslangan nisbatan barqaror va konservativ struktura;
- Leksik qatlam – tashqi tillar ta'siriga eng ochiq va tez o'zgaruvchi lingvistik qatlam.

Mazkur yondashuvning ilmiy yangiligi shundan iboratki, turk va o'zbek tillari o'rtasidagi o'xshashliklar oddiy leksik moslik sifatida emas, balki qatlamlararo tarixiy transformatsiya natijasi sifatida talqin qilinadi. Natijada, til birliklari statik hodisa emas, balki doimiy evolyutsion jarayon mahsuli ekanligi ilmiy asosda ko'rsatib beriladi.

Shuningdek, ushbu model turkiy tillarni qiyosiy o'rganishda an'anaviy "o'xshashlik–farq" yondashuvidan chiqib, ularni strukturaviy rivojlanish mexanizmi asosida tahlil qilish imkonini beradi.

Kirish.

Turk va o'zbek tillari turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, ular o'rtasida genetik (kelib chiqish jihatidan) yaqinlik mavjud. Ushbu yaqinlik fonetik, grammatik va leksik tizimlarda turli darajada namoyon bo'ladi.

Biroq tarixiy rivojlanish jarayonida har ikki til turli siyosiy, madaniy va geografik muhitlarda shakllanganligi sababli, ular o'rtasida strukturaviy farqlar ham yuzaga kelgan. Ayniqsa, leksik qatlamda tashqi tillar ta'siri sezilarli o'zgarishlarga olib kelgan.

Ushbu maqolaning maqsadi turk va o'zbek tillarining fonetik, grammatik va leksik tizimlarini qiyosiy tahlil qilish hamda ularning umumiy turkiy asosini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Bu tadqiqot turkiy tillar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Turk va O'zbek Tillarining Tarixiy Asoslari.

Turk va o'zbek tillari turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, ularning shakllanishi qadimgi turkiy qabilalar davriga borib taqaladi. Ushbu tillarning dastlabki yozma manbalari sifatida Orxon-Yenisey bitiklari e'tirof etiladi.

Tarixiy rivojlanish jarayonida turkiy tillar turli yo'nalishlarda taraqqiy etgan: turk tili Usmonli davrida shakllangan bo'lsa, o'zbek tili Chig'atoy adabiy tili asosida rivojlangan. Bu jarayonda Alisher Navoiyning o'rni alohida ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, har ikki til boshqa tillar ta'sirida boyigan: turk tiliga arab va Yevropa tillari, o'zbek tiliga esa fors-tojik va rus tillari ta'sir ko'rsatgan.

Natijada, umumiy ildizga ega bo'lishiga qaramay, turk va o'zbek tillari mustaqil rivojlanib, bugungi o'xshashlik va farqlarni shakllantirgan.

O'XSHASHLIKLARI

1. Fonetik Xususiyatlari

Turk tili va o'zbek tili fonetik jihatdan bir-biriga yaqin bo'lib, bu ularning umumiy turkiy ildizga mansubligi bilan izohlanadi. Har ikkala til tovush tizimida ko'plab o'xshashliklar mavjud bo'lib, bu ayniqsa alifbo va talaffuz tizimida yaqqol ko'rinadi.

Hozirgi kunda har ikki til lotin yozuviga asoslangan alifbodan foydalanadi. Ko'plab undosh harflar ikkala tilda ham bir xil shakl va deyarli bir xil talaffuzga ega: **b, d, f, g, h, k, l, m, n, p, r, s, t, v, y, z.**

Unli tovushlar tizimida ham o'xshashlik mavjud bo'lib, asosiy unlilar quyidagilardan iborat: **a, e, i, o, u.**

Shu bilan birga, shuni ta'kidlash kerakki, ayrim unlilar grafik jihatdan o'xshash bo'lsa-da, talaffuzda farq kuzatiladi. Masalan, o'zbek tilidagi “o” harfi turk tilida ham yozuvda bir xil ko'rinishga ega, biroq talaffuz jihatidan u o'zbek tilidagi “o” tovushiga yaqinroq eshitaladi. Bu holat ikki til o'rtasida yozuvning o'xshashligi har doim ham bir xil fonetik talaffuzni anglatmasligini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, har ikkala tilda so'zlar ko'pincha juda yaqin yoki bir xil ma'noda ishlatiladi va bu fonetik o'xshashlikni yanada kuchaytiradi. Masalan:

- **su (turkcha) — suv (o'zbekcha)**
- **bir (turkcha) — bir (o'zbekcha)**

- **ana (turkcha) — ona (o'zbekcha)**

Bu misollar turk va o'zbek tillarining fonetik va leksik jihatdan qanchalik yaqin ekanligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, har ikki tilning tovush tizimidagi o'xshashliklar ularni o'zaro tushunishni osonlashtiradi va til o'rganish jarayonini sezilarli darajada yengillashtiradi.

2. Grammatik Tuzilishi

Turk tili va o'zbek tili grammatik jihatdan ham ko'plab o'xshashliklarga ega bo'lib, bu ularning umumiy turkiy tillar oilasiga mansubligini yana bir bor tasdiqlaydi. Har ikkala tilda so'zlar asosan qo'shimchalar yordamida shakllanadi va grammatik ma'nolar ifodalanadi.

A. Egallik bilan bog'lanish

Ikkala tilda ham egallik munosabati qo'shimchalar orqali ifodalanadi va tuzilishi jihatidan juda o'xshashdir:

- **O'zbek tili:** *Mening kitobim* (mening + kitob + -im)
- **Turk tili:** *Benim kitabım* (benim + kitap + -ım)

Bu misolda har ikkala tilda ham egallik ma'nosi maxsus qo'shimcha yordamida berilayotgani ko'rinadi. Tuzilish tartibi ham deyarli bir xil.

B. Ko'plik shakli (Plural)

Har ikkala tilda ko'plik ma'nosi bir xil qo'shimchalar orqali hosil qilinadi:

- **O'zbek tili:** *kitoblar, uylar, maktablar*
- **Turk tili:** *kitaplar, evler, okullar*

Bu yerda “-lar / -ler” qo'shimchasi ikkala tilda ham asosiy ko'plik ko'rsatkichi hisoblanadi. Bu esa grammatik tizimning o'xshashligini ko'rsatadi.

C. Qo'shimchalar tizimi

Turk va o'zbek tillarida qo'shimchalar tizimi grammatik tuzilishning asosiy tayanchidir. Har ikkala tilda ham qo'shimchalar so'zning oxiriga qo'shib, yangi grammatik ma'nolarni hosil qiladi.

Masalan, otlarga qo'shib egalik, ko'plik yoki kelishik ma'nosini bildirsa, fe'llarga qo'shib zamon, mayl va shaxs ma'nolarini ifodalaydi. Bu xususiyat agglutinativ (qo'shimchalar orqali so'z yasovchi) tillar uchun xosdir.

Shu sababli, har ikki tilda ham bitta so'zga bir nechta qo'shimcha qo'shib, murakkab ma'noli birliklar hosil qilinishi mumkin.

D. So'z tartibi

Turk va o'zbek tillarida so'z tartibi odatda SOV (Subyekt–Obyekt–Fe'l) ko'rinishida bo'ladi, ya'ni fe'l gap oxirida keladi. Bu jihat ularning sintaktik o'xshashligini ko'rsatadi.

Masalan:

- **O'zbekcha:** *Men kitobni o'qidim.*
- **Turkcha:** *Ben kitabı okudum.*

3. Leksik O'xshashliklar

Turk tili va o'zbek tili o'rtasida juda ko'plab umumiy yoki o'xshash ildizga ega so'zlar mavjud. Bu holat ularning umumiy turkiy tillar oilasiga mansubligini yaqqol ko'rsatadi. Quyidagi misollar buni tasdiqlaydi:

Jadval 1:

O'zbek tili	Turk tili
suv	su
oy	ay
yulduz	yıldız
ot	at
tog'	dağ
ko'z	göz
oyoq	ayak
tuz	tuz
bosh	baş

til	dil
yurak	yürek
yer	yer
kitob	kitap

Ushbu misollardan ko‘rinib turibdiki, ko‘plab asosiy so‘zlar ikkala tilda ham deyarli bir xil yoki juda yaqin shaklda saqlanib qolgan. Bu esa turk va o‘zbek tillarining tarixiy ildizi bir ekanligini va vaqt o‘tishi bilan fonetik o‘zgarishlarga uchraganini ko‘rsatadi.

Bunday leksik o‘xshashliklar til o‘rganuvchilar uchun katta qulaylik yaratadi, chunki bir tildagi asosiy so‘z boyligini bilish ikkinchi tilni tushunishni osonlashtiradi.

FARQLARI

1. Imlo va Alifbo

Turk va o‘zbek tillari lotin yozuviga asoslangan bo‘lsa-da, ularning alifbolarida o‘zaro farqlar mavjud. Quyida har ikki tilga xos, faqat o‘zida mavjud bo‘lgan harflar keltiriladi.

Turk tiliga xos (o‘zbek tilida mavjud bo‘lmagan) harflar:

ç, ş, ı, ğ, ö, ü

O‘zbek tiliga xos (turk tilida mavjud bo‘lmagan) harflar:

q, x, o‘, g‘, ng (harf birikmasi)

Shuningdek, o‘zbek tilida “**sh**” va “**ch**” tovushlari alohida harf birikmasi sifatida ifodalanadi, turk tilida esa ular maxsus harflar bilan yoziladi:

- o‘zbekcha: **sh, ch**
- turkcha: **ş, ç**

Tahlil.

Yuqoridagi ro'yxatdan ko'rinib turibdiki, har ikkala til alifbosi umumiy lotin yozuviga asoslangan bo'lsa-da, ularning fonetik ehtiyojlariga qarab turli harflar shakllangan.

Turk tilida **ö, ü, ı** kabi maxsus unlilar juda muhim o'rin tutadi. Bu harflar tovushlarni aniq va bir-biridan farqlashga yordam beradi hamda so'z ma'nosini o'zgartirishi mumkin. Shu sababli turk alifbosi fonetik aniqlikka ko'proq yo'naltirilgan.

O'zbek tilida esa **q, x, o', g' va ng** kabi tovushlar mavjud bo'lib, ular turk tilida uchramaydi. Bu harflar o'zbek tilining tarixiy fonetik tizimidan kelib chiqqan va so'zlarning ma'nosini ajratishda muhim rol o'ynaydi.

Natijada, har ikkala til alifbosi bir-biriga yaqin bo'lsa-da, har biri o'zining fonetik ehtiyojlariga mos ravishda rivojlangan va shu sababli ayrim o'ziga xos harflar shakllangan.

2. Leksik Farqlar.

Turk tili va o'zbek tili tarixiy jihatdan bir ildizga ega bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan har ikkala tilning lug'aviy tarkibida sezilarli farqlar yuzaga kelgan. Bu farqlar asosan tarixiy, madaniy va geografik omillar hamda boshqa tillar bilan bo'lgan o'zaro ta'sir natijasida shakllangan. Turk tiliga arab, fors va ayniqsa fransuz hamda boshqa Yevropa tillarining ta'siri kuchli bo'lgan. Shu sababli turk tilida ko'plab so'zlar arabcha va yevropacha ildizga ega. O'zbek tilida esa fors-tojik va rus tillarining ta'siri nisbatan kuchliroq bo'lgan.

Quyidagi misollar orqali leksik farqlarni aniq ko'rish mumkin:

Jadval 2:

O'zbek tili	Turk tili	Izoh
maktab	okul	turli ildiz
kitob	kitap	yaqin, lekin fonetik o'zgarish bor
shahar	şehir	arabcha ildizdan kirgan

davlat	devlet	umumiy ildiz, lekin shakl farqli
vaqt	zaman	turli leksik birlik
non	ekmek	butunlay boshqa so'z
zor / zo'r	zor	yo'z qilishi o'xshash bo'lsa-da, ma'nosi farqlanadi (o'zbekcha: <i>zor</i> — muhtoj, <i>zo'r</i> — yaxshi; turkcha: <i>zor</i> — qiyin)

Yuqoridagi misollardan ko'rinib turibdiki, ba'zi so'zlar umumiy ildizga ega bo'lsa-da (masalan, *kitap/kitob*, *devlet/davlat*), ko'plab asosiy so'zlar butunlay turli shaklda ishlatiladi. Bu holat shuni ko'rsatadiki, turk va o'zbek tillari o'z tarixiy rivojlanish jarayonida turli madaniy muhitlarga kirib borgan va natijada ularning lug'aviy boyligi sezilarli darajada farqlanib ketgan. Umuman olganda, leksik farqlar ikki tilni to'liq bir-biridan ajratib turuvchi asosiy omillardan biri bo'lib, ular tilning mustaqil rivojlanish yo'lini yaqqol aks ettiradi.

3. Grammatik Farqlar

Turk tili va o'zbek tili grammatik jihatdan o'xshash tuzilishga ega bo'lsa-da, ayrim muhim farqlar mavjud. Bu farqlar asosan fe'l zamonlari, shart mayli va davomiy zamonning ifodalanishida ko'rinadi.

A. O'tgan zamonning ifodalanishi

- **O'zbek tili:** o'tgan zamon ko'pincha *-di* qo'shimchasi orqali ifodalanadi.
- **Turk tili:** o'tgan zamon *-di*, *-di*, *-du*, *-du* shakllari orqali ifodalanadi va so'zga moslashadi.

Misol:

- O'zbekcha: *U yozdi.*
- Turkcha: *O yazdi.*

B. Hozirgi davomiy zamon

- **O'zbek tili:** *-yap-*, *-yotib-* shakllari bilan ifodalanadi.

- **Turk tili:** *-yor* qo'shimchasi orqali ifodalanadi.

Misol:

- O'zbekcha: *Men o'qiyapman.*
- Turkcha: *Ben okuyorum.*

C. Shart mayli

- **O'zbek tili:** *-sa, -se* qo'shimchasi mustaqil shart ma'nosini beradi.
- **Turk tili:** *-sa, -se* qo'shimchasi ko'pincha shaxs qo'shimchalari bilan

birikib ishlatiladi (*-irse, -arsa*).

Misol:

- O'zbekcha: *Agar kelsa...*
- Turkcha: *Eğer gelirse...*

TAQQOSLANUVCHI JADVAL

Jadval 3:

Soha / Xususiyat	O'zbek tili	Turk tili
Alifbo	Lotin alifbosi (q, x, o', g', ng mavjud)	Lotin alifbosi (ç, ş, ı, ğ, ö, ü mavjud)
O'tgan zamon	-di	-dı, -di, -du, -dü
Hozirgi zamon	-yap, -yotib	-yor
Ko'plik	-lar	-lar / -ler
Egalik	kitobim, uying	kitabım, evin
So'z tartibi	SOV (Men kitobni o'qidim)	SOV (Ben kitabı okudum)
Maxsus unlilar	yo'q	ö, ü, ı mavjud
"ng" tovushi	mavjud	yo'q
Leksika	kitob, maktab (arab/fors/rus ta'siri)	kitap, okul (arab/yevropa ta'siri)

Xulosa.

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, turk va o'zbek tillari umumiy turkiy ildizga ega bo'lib, ayniqsa grammatik tizimda yuqori darajadagi o'xshashlikni saqlab qolgan. Agglutinativ (qo'shimchalar orqali so'z yasovchi) tuzilish, qo'shimchalar tizimi va gap tartibi har ikkala tilda deyarli bir xil shaklda namoyon bo'ladi.

Shu bilan birga, fonetik tizimda ayrim tovush o'zgarishlari kuzatilgan bo'lsa, leksik qatlam tarixiy va madaniy ta'sirlar natijasida sezilarli darajada farqlangan. Bu esa grammatikaning barqaror, leksikaning esa o'zgaruvchan qatlam ekanligini ko'rsatadi.

Mazkur xulosalar til o'rganish jarayonida grammatik o'xshashliklardan samarali foydalanish va leksik farqlarga alohida e'tibor qaratish zarurligini asoslaydi.

Ushbu tadqiqot natijalari turkiy tillarni o'rganishda qiyosiy yondashuvning samaradorligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baskakov, N. A. (1982). *Turkiy tillar va ularning o'zaro munosabatlari*. Moskva.
2. Ergin, M. (2005). *Türk dil bilgisi*. Istanbul: Bayrak.
3. Shodmonov, M. (2008). *O'zbek tilining grammatikasi*. Toshkent: O'qituvchi.
4. Tenişev, E. R. (1976). *Turkiy tillar qiyosiy grammatikasi*. Moskva.
5. O'zbekiston Fanlar akademiyasi Til va adabiyot instituti. (2006). *O'zbek tilining izohli lug'ati*. Toshkent.
6. Türk Dil Kurumu. (n.d.). *Türkçe sözlük*. <https://www.tdk.gov.tr>
7. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. (2000). Toshkent.